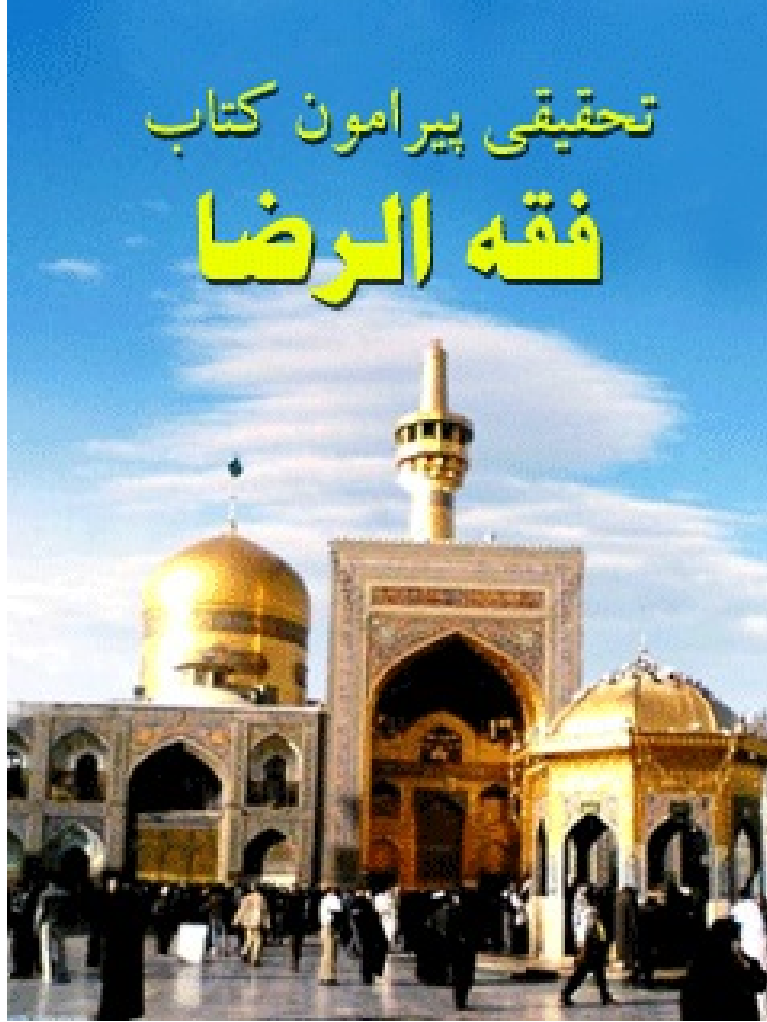

سَلَامٌ عَلَيْهَا
نور فاطمه زهرا

کتابخانه دیجیتال
www.noorfatemah.org

تحقیقی پیرامون کتاب
فقه الرضا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تحقیقی پیرامون کتاب فقه الرضا

نویسنده:

رضا استادی

ناشر چاپی:

کنگره جهانی حضرت رضا(ع)

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۶	تحقیقی پیرامون کتاب فقه الرضا
۶	مشخصات کتاب
۶	مقدمه
۶	قدیم ترین آگاهی درباره‌ی «فقه الرضا»
۷	مؤلف فقه الرضا
۹	کتاب التکلیف و مؤلف آن
۹	نگارنده‌ی رساله‌ی فصل القضاء (سید حسن صدر)
۱۰	نسخه‌های فصل القضاء
۱۰	شرح حال مرحوم سید حسن صدر را در این کتابها ببینید
۱۰	کارهایی که غیر از رساله‌ی فصل القضاء پیرامون فقه الرضا انجام شده است
۱۰	در این مصادر پیرامون فقه الرضا و نگارنده‌ی آن سخن رفته است
۱۱	پاورقی

تحقیقی پیرامون کتاب فقه الرضا

مشخصات کتاب

عنوان و نام پدیدآور: تحقیقی پیرامون کتاب فقه الرضا/ استادی، رضا، - ۱۳۱۶. مشخصات نشر: [مشهد]: کنگره جهانی حضرت رضا(ع)، انتشارات، ۱۳۶۳. مشخصات ظاهری: ص ۲۰ یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۰ - ۱۸ موضوع: فقه الرضا — نقد و تفسیر شناسه افزوده: کنگره جهانی حضرت رضا علیه السلام رده بندی کنگره: BP۱۸۱/۳/۸ع/۱۳۶۳۷۰۲۱۲ رده بندی دیویی: ۲۹۷/۳۴۲ شماره کتابشناسی ملی: م ۵۶۴۲-۷۱

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم منابع اصلی فقه شیعی امامیه پس از قرآن کریم دو دسته است: ۱- جوامع حدیثی که در عصر ائمه اطهار علیهم السلام تا یکی دو قرن بعد تصنیف و تدوین شده مانند کتب اربعه (کافی، فقیه، تهذیب و استبصار) که در سده چهارم و پنجم گردآوری شده است. ۲- متون فقهی که در سده چهارم و پنجم با استفاده و بکار گرفتن عین عبارات روایات تألیف شده، مانند مقنع شیخ صدوق و نیز کتاب هدایه و قسمت‌هایی از کتاب مَنْ لَا يَحْضُرُ و مقنعه شیخ مفید و نهایی شیخ طوسی و کتب فقهی سید مرتضی و معاصران و شاگردان وی است. در مورد کتاب فقه الرضا که شامل ابواب طهارت تادیات می‌باشد و در سال ۱۲۷۴ هجری قمری در هفتاد و هشت صفحه‌ی رحلی چاپ سنگی شده و نسخه‌های خطی آن در کتابخانه‌ها موجود می‌باشد اختلاف است. برخی از دانشمندان این کتاب را از دسته‌ی اول به شمار آورده و آن را یکی از کتابهای حدیثی می‌دانند و برخی دیگر از محققین آن را از دسته‌ی دوم به حساب آورده و یکی از متون فقهی مشتمل بر عین عبارات روایات می‌دانند. پیرامون این کتاب و مؤلف و درجه‌ی اعتبار آن بحث‌ها و تحقیقاتی انجام گرفته که این مقاله یکی از آنها است. [صفحه ۳۶۰]

قدیم ترین آگاهی درباره‌ی «فقه الرضا»

ماجرای پیدایش فقه الرضا در مآخذ مختلف و متعددی یاد شده است که چند نمونه‌ای از آن نقل می‌شود: - ملا محمد تقی مجلسی طاب ثراه (۱۰۷۰-۱۰۰۳) در شرح فارسی [۱] خود بر «من لایحضره الفقیه» که در سالهای ۱۰۶۶-۱۰۶۵ به نگارش آن اشتغال داشته درباره‌ی «فقه الرضا» می‌نویسد: «این کتاب در قم ظاهر شد و نزد ما هست و ثقه‌ی عدل قاضی میرحسین طاب ثراه قریب به ده سال قبل از این از روی آن کتاب نوشته بود». ... و در جای دیگر همان شرح می‌نویسد: «دو شیخ فاضل صالح ثقه گفتند که این نسخه را از قم به مکه آوردند و چون نسخه قدیمی بود و خطوط اجازات علما بر آن بود ... قاضی میرحسین طاب ثراه از روی نسخه آن نوشته بود و به این شهر آمد و بنده از آن نسخه، نسخه برداشتم» [۲]. و نیز از همان مرحوم نقل شده است: «از فضل خدا بر ما این بود سید فاضل ثقه محدث امیرحسین طاب ثراه که سالها مجاور بیت الله الحرام بود و سپس به ایران و اصفهان آمد هنگامی که به زیارت او مشرف شدم گفت: هدیه‌ی نفیسی برای شما آورده‌ام و آن «فقه رضوی» است سپس گفت هنگامی که در مکه بودم گروهی از حجاج قمی نزد من آمدند که کتابی بسیار قدیمی که در زمان حضرت رضا علیه السلام نوشته شده بود همراه [صفحه ۳۶۱] داشتند ... پس نسخه‌ای از روی آن برداشتم و با آن مقابله کردم». مرحوم ملا محمد تقی مجلسی در پی این کلام می‌گوید: «پس میرحسین یاد شده نسخه را به من داد و من از روی آن نسخه‌ای برداشتم و یکی از فضلا نسخه‌ی مرا برای استنساخ گرفت و من فراموش کردم که از او پس بگیرم تا اینکه شرح عربی [۳] «من لایحضره الفقیه» را به پایان رساندم و کمی از شرح فارسی را نیز

نوشتیم آن فاضل نسخه‌ی مرا آورد» [۴...]. - علامه‌ی مجلسی ملا محمد باقر (۱۱۱۰-۱۰۳۷) درباره‌ی «فقه الرضا» می‌نویسد: «سید فاضل محدث قاضی امیرحسین طاب ثراه پس از آمدن به اصفهان به من گفت: «در یکی از سالهای مجاورت من در مکه گروهی از حجاج قمی اتفاقاً نزد من آمدند و کتابی بسیار قدیمی که در عصر حضرت رضا علیه‌السلام نوشته شده بود همراه داشتند ... پس آن نسخه را گرفتم و از روی آن نسخه‌ای برداشتم و تصحیح کردم». سپس علامه‌ی مجلسی اضافه می‌کند: «پدرم قدس الله سره آن نسخه را گرفت و از روی آن، نسخه‌ای برداشت و تصحیح کرد» [۵...]. - مرحوم سید نعمت الله جزائری (۱۱۱۲-۱۰۵۰) در مقدمات شرح خود بر تهذیب شیخ طوسی می‌نویسد: «کتاب فقه رضوی» در این سالها از بلاد هند به اصفهان آورده شد و اکنون در کتابخانه‌ی شیخ ما (ملا محمد باقر مجلسی) ادام الله ایام افاداته نگهداری می‌شود [۶]. - میرزا عبدالله افندی اصفهانی در گذشته ۱۱۳۷ در ریاض العلماء [۷] می‌نویسد: «کتاب فقه الرضا به خط حضرت رضا مورخ سال دویست در کتابخانه‌ی امیر غیاث الدین (جد پنجم سید علیخان مدنی شارح صحیفه‌ی سجادیه) در گذشته‌ی ۹۴۸ بوده و جزو کتابهایی است که از سید علیخان در طائف مانده است» [۸]. [صفحه ۳۶۲] - سید بحرالعلوم طاب ثراه متوفای سال ۱۲۱۲، از نسخه‌ای از «فقه الرضا» متعلق به کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی [۹] یاد می‌کند که بر آن نوشته بوده است: اصل این کتاب به خط کوفی بوده و میرزا محمد آن را به خط عربی متداول نقل کرده است [۱۰]. - ملا مهدی نراقی (ره) متوفای ۱۲۰۹ نیز از نسخه‌ای بسیار قدیمی متعلق به کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی یاد می‌کند که از روی آن نسخه‌ای برای خود برداشته بود [۱۱]. - مرحوم سید حسن صدر مؤلف «تأسیس الشیعه لعلوم الاسلام» از نسخه‌ای که بر آن حواشی به خط سید علی خان شارح صحیفه‌ی سجادیه (۱۱۳۰-۱۰۵۲) دیده می‌شد یاد می‌کند [۱۲]. - در حال حاضر قدیم‌ترین نسخه‌ی موجود کتاب تا آنجا که نگارنده اطلاع دارد نسخه‌ی کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی است که مورخ ۱۰۵۰ می‌باشد [۱۳]. - و نیز دو نسخه از فقه الرضا یکی همراه با کتاب «فرائض رضوی» و دیگری همراه با «الهدایه» شیخ صدوق هر دو از سده‌ی یازدهم در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه موجود است که در جلد شانزدهم فهرست آنجا معرفی شده است [۱۴]. - و نیز ترجمه‌ای از «فقه الرضا» که تاریخ کتابت آن ۱۰۲۹ می‌باشد در کتابخانه‌ی سالار جنگ حیدرآباد هند موجود است [۱۵]. - و اگر «فقه الرضا» را همان رساله‌ی «التکلیف» شلمغانی بدانیم نسخه‌ای از آن تا نیمه‌ی دوم سده‌ی نهم در دست بوده و ابن ابی جمهور احسائی در کتاب «عوالی اللثالی» خود که از تألیف متن و حاشیه آن در سال ۸۹۷ فراغت یافته [۱۶] از آن نقل می‌کند [۱۷]. [صفحه ۳۶۳]

مؤلف فقه الرضا

درباره‌ی این که مؤلف «فقه الرضا» کیست آراء و نظراتی مختلف وجود دارد که در زیر به آنها اشاره می‌شود. البته باید توجه داشت که برخی از این نظرات به صورت احتمال عنوان شده است و در مورد بخشی از کتاب که سند دارد (صفحه‌ی ۷۸-۵۶ نسخه‌ی چاپی فقه الرضا) نیز برخی از صاحبان این نظرات تصریح کرده‌اند که قسمتی از کتاب «نواد احمد بن عیسی اشعری قمی» است که ندانسته به کتاب «فقه الرضا» ضمیمه شده است. ۱- تألیف حضرت رضا علیه‌السلام است. این عقیده‌ی قاضی میرحسین است که در نیمه‌ی اول سده‌ی یازدهم می‌زیسته و می‌گفته است نسخه‌ی اصل کتاب به خط حضرت رضا علیه‌السلام بوده است و عده‌ای هم به پیروی از او و استناد به سخن او همین عقیده را داشته و دارند و نیز کلام صاحب ریاض العلماء که پیشتر یاد شده همین عقیده را تأیید می‌کند. ۲- همان رساله‌ی «شرايع» علی بن موسی بن بابویه قمی است و تشابه اسمی باعث این اشتباه شده است. مرحوم سید حسن صدر می‌نویسد: اکثر فتاوی علی بن بابویه قمی و پسرش شیخ صدوق و شیخ مفید با فتاوی «فقه الرضا» و نیز اکثر عباراتشان در کتابهای «شرايع و مقنع و مقنعه» [۱۸] با عبارات فقه الرضا برابر است و خصوصاً «شرايع» که اکثر عباراتش با عبارات «فقه الرضا» موافق است تا آنجا که گمان شده است «فقه الرضا» همان «شرايع» علی بن بابویه قمی است [۱۹] و چند نفر از بزرگان به این برابری

فتاوی و عبارات گواهی [صفحه ۳۶۴] داده‌اند [۲۰]. صاحب فصول می‌نویسد: بسیاری از فتاوی شیخ صدوق و پدرش، و بخصوص عبارات «شرایع» علی بن بابویه با عبارات «فقه الرضا» برابر است و قسمتی از روایات «من لایحضره الفقیه» که بدون سند ذکر شده است در «فقه الرضا» یافت می‌شود و نیز «مقنعه» مفید هم همین طور است [۲۱]. علامه‌ی مجلسی در مقدمه‌ی «بحار» فرماید: اکثر عبارات «فقه الرضا» با آنچه صدوق در «من لایحضره الفقیه» به عنوان: «فی رساله‌ی ابی‌الی» و نیز با آنچه بدن سند ذکر کرده است موافق می‌باشد [۲۲]. مجلسی اول در «شرح فقیه» فرماید: آنچه علی بن بابویه در رساله‌ی خود برای فرزندش ذکر کرده است با عبارات «فقه الرضا» برابر است مگر در موارد نادره و نیز آنچه صدوق در «من لایحضره الفقیه» بدون سند یاد کرده است با عبارات «فقه الرضا» یکسان است [۲۳]. و نیز همان مرحوم در «شرح فارسی» خود بر «من لایحضره الفقیه» گوید: ظاهرش آنست که علی بن بابویه این عبارت را (یعنی عباراتی که پدر صدوق در رساله‌ای برای صدوق نوشته) و سایر عباراتی که به پسرش نوشته است از کتاب «فقه رضوی» برداشته باشد بلکه اکثر عباراتی که صدوق از خود می‌گوید از آن کتاب برداشته است [...] [۲۴]. نویسنده‌ی این سطور گوید: به خاطر دارم حدود بیست سال پیش در ایامی که سطح مکاسب را نزد آیة‌الله منتظری دامت افاضاته می‌خواندیم ایشان می‌گفتند: ما تطبیق کرده‌ایم تمام مواردی که در «من لایحضره الفقیه» با عنوان «فی رساله‌ی ابی‌الی» نقل شده است بدون استثناء با عبارات «فقه الرضا» برابر است و همین را دلیل می‌گرفتند که «فقه الرضا» همان «شرایع» علی بن بابویه است و هنوز هم ایشان به این عقیده باقی [صفحه ۳۶۵] هستند و گویا قرائن دیگری هم در طول مطالعات خود به دست آورده‌اند. ۳- تألیف یکی از اصحاب امام رضا علیه‌السلام است. این احتمال در کلمات سید محسن اعرجی صاحب «منظومه‌ی فقهیه» و حجة الاسلام شفتی صاحب «مطالع» و سید محمد هاشم خوانساری صاحب «مبانی الأصول» دیده می‌شود. ۴- تألیف یکی از قدمای اصحاب است و کتابی است در ردیف «مقنعه» صدوق و «مقنعه‌ی» مفید، و تشابه عبارات آن با کتابهای قدمای اصحاب دلیل این نیست که یکی از همان کتابهای باشد زیرا کتابهای فقهی آن دوره که از متون روایات اخذ می‌شود غالباً در عبارات با هم تفاوت چندانی ندارند. این احتمال در کلمات سید محمد هاشم خوانساری و دیگران دیده می‌شود و سید نامبرده همین احتمال را تقویت و اختیار کرده است. ۵- شیخ حر عاملی و برخی دیگر می‌گویند: مجهول المؤلف است. ۶- کتاب «المنقبة» امام عسکری علیه‌السلام است که در کتاب «مناقب» ابن شهر آشوب مازندرانی و کتاب «صراط المستقیم» علی بن یونس عاملی یاد شده و گفته‌اند شامل اغلب مسائل حلال و حرام می‌باشد. این احتمال را نیز سید محمد هاشم خوانساری داده ولی آن را تضعیف کرده است. ۷- مرحوم سید حسین قزوینی صاحب کتاب «معارج الأحکام» گوید: استاد ما مرحوم وحید بهبهانی احتمال می‌داد که «فقه الرضا» تألیف یکی از فرزندان ائمه‌ی معصومین و به امر حضرت رضا علیه‌السلام تألیف شده باشد. ۸- احتمال دیگر این که تألیف یکی از راویان ائمه‌ی اطهار باشد. (سید [صفحه ۳۶۶] محمد هاشم مذکور). ۹- کتابی است مجعول و عمداً از طرف جاعل آن به حضرت رضا علیه‌السلام نسبت داده شده است. البته این احتمال آن قدر پوچ است که قابل این نیست که در کنار سایر احتمالات قرار گیرد. ۱۰- همان کتاب «التکلیف» شلمغانی است. مرحوم سید حسن صدر رساله‌ی «فصل القضا فی الکتاب المشتهر بفقه الرضا» را در اثبات این مطلب تألیف کرده است. مرحوم سید حسن صدر در این رساله برای اثبات این مدعی دلیلی به این شرح ذکر کرده است: شیخ مفید در برخی تألیفاتش و شیخ طوسی در کتاب «الغیبه» و نیز در کتاب «الفهرست» و علامه حلی در کتاب «خلاصة الأقوال» و ابن ادریس در «سرائر» و شهید اول در «لمعة» و شهید ثانی در «شرح لمعه»، همگی گفته‌اند: محمد بن علی شلمغانی کتابی به نام «التکلیف» دارد و مطالب آن کتاب را مشایخ ما از او روایت می‌کنند به استثنای یک روایت که از منفردات و مختصات این کتاب است و آن روایت اینست: اگر کسی برای اثبات مدعای خود نزد حاکم شرع، بیش از یک شاهد ثقة نداشت برادر ایمانی او می‌تواند بدون آگاهی و علم، به استناد قول مدعی و یا با استناد شهادت آن ثقة، به نفع او شهادت دهد تا شهادت عدلین محقق شده و حق او از بین نرود. سپس مرحوم صدر اضافه می‌کند که عین این روایت که از مختصات کتاب «التکلیف» دانسته شده و نیز در کتاب «عوالی اللثالی» ابن ابی

جمهور احسائی بی واسطه از کتاب «التکلیف» نقل شده در کتاب «فقه الرضا» موجود است و این دلیلی قاطع بر اتحاد کتاب «فقه الرضا» و «التکلیف» شلمغانی می باشد. [صفحه ۳۶۷] به غیبت شیخ طوسی صفحه ۲۵۲ و فهرست شیخ ص ۱۷۳ و خلاصه علامه ص ۲۵۴ و سرائر باب کیفیت الشهادة و شرح لمعه ۲۹۴/۱ و فقه الرضا صفحه ۴۱ و عوالی اللثالی ۳۱۵-۳۱۴/۱ و رجال نجاشی ص ۲۹۴ و رساله فصل القضاء ص ۱۱-۱ مراجعه شود.

کتاب التکلیف و مؤلف آن

در رساله‌ی «فصل القضاء» با ذکر قرائنی چند که عمده‌ی آنها همان دلیلی بود که یاد کردیم اثبات شده است که کتاب معروف به «فقه الرضا» همان کتاب «التکلیف» شلمغانی است که بخشی از کتاب «نوادیر احمد بن عیسی اشعری قمی» اشتباها به آن ضمیمه شده و نیز برگ اول آن افتاده و برگ‌ی از کتاب دیگر (که شاید خط حضرت رضا علیه السلام بر پشت آن بوده) به جای برگ اول این کتاب قرار گرفته است و همین موضوع باعث شده است برخی گمان کنند این کتاب از تألیفات حضرت رضا علیه السلام است. رساله‌ی «التکلیف» یکی از تألیفات ابوجعفر محمد بن علی شلمغانی معروف به ابن عزاقری یا ابن ابی عزاقری مقتول در ۳۲۲ است. وی یکی از دانشمندان و مؤلفان شیعه‌ی امامیه بوده و چندی سمت نمایندگی حسین بن روح (یکی از نواب چهار گانه‌ی امام زمان عجل الله فرجه الشریف) را داشته است و توقعات آن حضرت به توسط حسین بن روح به دست شلمغانی و به وسیله‌ی او به مردم می‌رسیده است لیکن سرانجام در دهه‌ی پایان زندگی خود گرفتار انحراف شد و مردم را به سوی خود دعوت نمود و پیروانی پیدا کرد و بدین ترتیب گروهی به نام «عزاقریه» با عقائدی خرافی و بی‌اساس پیدا شدند. [صفحه ۳۶۸] کتاب «التکلیف» از تألیفات وی است که در دوران استقامتش نگاشته و به نظر حسین بن روح رضوان الله علیه هم رسیده و او محتوای آن کتاب را جز در دو سه مورد تأیید کرده است [۲۵]. و این کتاب ظاهراً تا زمان ابن ابی جمهور احسائی (سده‌ی نهم) با همین نام در دست بوده است که وی در کتاب «عوالی اللثالی» خود دو روایت از آن نقل کرده است [۲۶]. برای آشنایی با شرح حال شلمغانی و عقائد و پیروان و سرانجام کار او و نیز تألیفات او کتابهای زیر را ببینید: غیبت شیخ طوسی: ۲۵۴-۲۴۸ چاپ نجف. فهرست شیخ طوسی: ۱۷۳ چاپ نجف. رجال نجاشی: ۲۹۳ چاپ تهران. فهرست ابن ندیم: ۵۲۱ چاپ مصر. الفرق بین الفرق: ۲۶۴ چاپ مصر تصحیح محمد محبی الدین. معجم الأدباء: ۲۵۳-۲۳۵/۱. کامل ابن اثیر حوادث سال ۳۲۲. ترجمه‌ی الآثار الباقیه: ۲۷۸ و ۵۵۲. رجال علامه: ۲۵۳ چاپ نجف. معجم الأدباء: ۳۵۹/۳. الآثار الباقیه: ۲۱۴ چاپ لیدن. رجال استر آبادی ص ۳۰۸. الکنی و الألقاب قمی ۳۳۵/۲ چاپ نجف. رجال ممقانی ۱۵۶/۳. قاموس الرجال ۲۸۹/۸. [صفحه ۳۶۹] نامه‌ی دانشوران ۶۲/۷ چاپ قم. الذریعه‌ی تهرانی ره ۴۰۶/۴. تحفه الأجباق قمی: ۳۳۷. لغت نامه‌ی دهخدا در واژه عزاقریه. خاندان نوبختی: ۲۴۰-۲۲۲ و موارد دیگر آن.

نگارنده‌ی رساله‌ی فصل القضاء (سید حسن صدر)

مرحوم آیت الله آقا سید حسن صدر عاملی کاظمی (۱۲۷۲-۱۳۵۴) یکی از شخصیت‌های علمی شیعه در قرن حاضر بود. وی تحصیلات خود را به ترتیب در کاظمین، نجف و سامرا تا سال ۱۳۱۴ به پایان رسانید و سپس به زادگاه خویش «کاظمین» بازگشت و تا پایان عمر در آنجا به کارهای دینی، علمی اشتغال داشت. او در علوم مختلف اسلامی: اصول دین، فقه، اصول فقه، حدیث، رجال، درایه، تاریخ، مناظره، اخلاق، ادبیات، فهرست نگاری و کتاب شناسی، حدود هشتاد کتاب و رساله نگاشته است که برخی از آنها به چاپ رسیده است و در اینجا فقط به چند اثر او که با موضوع رساله‌ی «فصل القضاء» تناسب دارد اشاره می‌شود: تأسیس الشیعه لعلوم الاسلام. الشیعه و فنون الاسلام که کوتاه شده‌ی کتاب اول است. الابانۀ عن کتب الخزائنه. فهرست موضوعی کتابخانه‌ی شخصی او است و کتابخانه‌ی آن مرحوم یکی از معروف‌ترین کتابخانه‌های شیعه است که در آن نسخه‌های خطی بسیار ارزنده‌ای

وجود دارد و متأسفانه پس از وفات ایشان این کتابخانه مسدود شده و گویا کتابها در معرض نابودی است. [صفحه ۳۷۰] رساله‌ی فصل القضاء فی کتاب المشتہر بفقه الرضا که در آن اتحاد کتاب فقه الرضا با «التکلیف» شلمغانی به اثبات رسیده است.

نسخه‌های فصل القضاء

از رساله «فصل القضاء» سه نسخه می‌شناسیم: ۱- نسخه‌ی اصل به خط مؤلف که در کتابخانه‌ی او بوده است [۲۷]. ۲- نسخه‌ای نزد آقای میر سید احمد روضاتی در تهران [۲۸]. ۳- نسخه‌ی شماره‌ی ۱۴۶۸ کتابخانه‌ی جامع گوهرشاد در مشهد در ۲۷ برگ. نگارنده‌ی این سطور چند سال پیش این رساله را بر اساس عکس همین نسخه‌ی مشهد که در اختیار دانشمند محترم جناب آقای جلالی حسینی بود تصحیح نموده و به چاپ رسانده است.

شرح حال مرحوم سید حسن صدر را در این کتابها ببینید

فوائد الرضویة محدث قمی ۱۲۳/۱. الکنی و الألقاب محدث قمی ۳۲۷/۲ چاپ نجف. منتهی الآمال محدث قمی ۱۵۳/۲ چاپ علمیة اسلامیة. نباء البشر تهرانی ۴۴۹-۴۴۵/۱. مصفی المقال تهرانی: ۱۳۱-۱۳۰. المشیخه الی اسناد المصفی: ۳۹-۳۷. مقدمه تأسیس الشیعة لعلوم الاسلام چاپ عراق. مقدمه الشیعة و فنون الاسلام چاپ صیدا. مقدمه‌ی نزہة اهل الحرمین الی عمارة المشهدین که از تألیفات آن [صفحه ۳۷۱] مرحوم است چاپ لکهنو. اعیان الشیعة عاملی ۳۷۹-۳۵۶/۲۳. ریحانة الأدب ۴۶۴-۴۶۳/۲ چاپ اول. الأعلام زرکلی ۲۴۰-۲۳۹/۲. معجم المؤلفین ۳۰۰-۲۹۹/۳. مؤلفین مشار ۶۶۶-۶۶۵/۲.

کارهایی که غیر از رساله‌ی فصل القضاء پیرامون فقه الرضا انجام شده است

۱- میر محمد مؤمن استرآبادی فقه الرضا را به عربی شرح کرده است [۲۹]. ۲- شاه قاضی یزدی (نگارنده‌ی «تفسیر قطب شاهی» و «رساله فی الجمع بین حدیث ما عرفناک ... و لو کشف الغطاء» و «رساله فی شرح حدیث ان الله لما یجمعهم علی ضلالتهم» که از نگارش اولی در ۱۰۲۱ و از دومی و سومی در ۱۰۳۱ فراغت یافته) شرح استرآبادی یاد شده را به فارسی ترجمه کرده است [۳۰]. از این ترجمه نسخه‌ای به شماره ۱۵ فقه امامیه با نام «ترجمه فقه الرضا» در کتابخانه‌ی سالار جنگ حیدرآباد هند موجود است در ۳۲۷ برگ به خط محمد مؤمن عرب بن شرف الدین حسن شیرازی در سال ۱۰۲۹ [۳۱]. ۳- محمد باقر بن اسماعیل حسینی (خاتون آبادی ظ) «فقه الرضا» را برای شاه سلطان حسین صفوی ترجمه نمود [۳۲]. ۴- ترجمه فقه الرضا در الذریعة یاد شده است که معلوم نیست همان ترجمه‌ی پیش باشد [۳۳]. [صفحه ۳۷۲] ۵- سید محمد هاشم خوانساری برادر صاحب روضات رحمۃ الله علیهما «رساله فی تحقیق فقه الرضا» دارد که با چند رساله‌ی دیگر از ایشان به صورت مجموعه‌ای چاپ شده است. ۶- سید حسن صدر رساله‌ی فصل القضاء خود را برای مرحوم سردار کابلی (صاحب ترجمه‌ی انجیل برنابا و غیره) تلخیص کرده است [۳۴] و نسخه‌ای از آن نزد حضرت آقای جلالی است. ۷- مرحوم معلم حبیب آبادی صاحب کتاب مکارم الآثار حاشیه‌ای بر «فصل القضاء» سید حسن صدر نوشته است [۳۵]. ۸- شنیده‌ام مرحوم شیخ محمدرضا اصفهانی (صاحب وقایه) ردی بر رساله‌ی فصل القضاء نوشته است که هنوز به نسخه‌ی آن دست نیافته‌ام و صحت و سقم این مسموع را نیز نمی‌دانم. ۹- شیخ محمد علی معزی دزفولی ره (صاحب کتاب تجدید الدوارس در چند جلد) رساله‌ای درباره‌ی فقه الرضا نگاشته است [۳۶]. ۱۰- الرد علی القول بحجیه فقه الرضا. رساله‌ای است که سید ابوالقاسم موسوی ریاضی در حدود سال ۱۳۸۵ در هند نگاشته است [۳۷].

در این مصادر پیرامون فقه الرضا و نگارنده‌ی آن سخن رفته است

۱- لوامع صاحب قرانی مجلسی اول ۱۸۷/۱ و ۱۹۸/۴. ۲- بحارالأنوار ۱۱/۱ چاپ جدید. ۳- امل الآمل ۳۶۴/۲. ۴- حدائق ۷/۱ چاپ سنگی. ۵- فوائد سید بحرالعلوم فائده چهل و پنجم. ۶- عوائد نراقی، عائده شصت و ششم. [صفحه ۳۷۳] ۷- مفاتیح الأصول سید مجاهد: پس از بحث تسامح در ادلهی سنن. ۸- الفصول الغرویة سه برگ پیش از مباحث ادلهی عقلیه. ۹- مستدرک الوسائل نوری ۳۶۱-۳۳۶/۳. ۱۰- روضات الجنات خوانساری ۱۸۸-۱۹۱ چاپ دوم. ۱۱- الذریعة علامه‌ی تهرانی ۲۹۲/۱۶ و ۱۲۹/۱۸ و موارد دیگر. ۱۲- آیینیه‌ی دانشوران یا دانشمندان گمنام تألیف سید علی رضا ریحان یزدی ۲۸۶-۲۸۴. ۱۳- فهرست کتابخانه‌ی مجلس شورا ۸۲/۴. ۱۴- فرهنگ ایران زمین ۸۳/۴. ۱۵- پاورقی‌های بحارالأنوار چاپ جدید ۳۷۵/۵۱ و ۲۶/۸۰ و ۲۸ و ۷۸ و ۲۲۶/۸۳ و ۲۱۷/۸۴. ۱۶- ریاض العلماء ذیل شرح حال قاضی امیر حسین و سید علی خان مدنی و ناصر خسرو و در فصل پنجم از قسم اول کتاب [۳۸]. ۱۷- هدایة الأئمة شیخ حر عاملی [۳۹]. ۱۸- مصابیح سید بحرالعلوم در بحث رضاع [۴۰]. ۱۹- اضغاث الأحلام. به الذریعه ۲۹۲/۱۶ و ۲۱۵/۲ مراجعه شود. ۲۰- شرح شرایع سید حسین قزوینی (معارج) [۴۱]. ۲۱- شرح مقدمات حدائق از سید محسن اعرجی [۴۲]. ۲۲- کتاب درایه و رجال مرحوم میرزا محمود شیخ الاسلام تبریزی قاضی [۴۳]. ۲۳- ربیع الأزهار آقا احمد کرمانشاهی. در این کتاب فائده‌ای (فصلی) مربوط به فقه الرضا دیده می‌شود [۴۴]. ۲۴- کشف القناع مرحوم شیخ اسدالله تستری صفحه ۳۱۳-۲۱۲ [۴۵]. [صفحه ۳۷۴] ۲۵- مقدمه‌ی جلد سوم نهاییه شیخ طوسی به قلم حضرت آقای دانش پژوه [۴۶] که تازگی منتشر شده است و شامل نکته‌هایی می‌باشد [۴۷]. پیشنهاد بسیار بجا است که کتاب «فقه الرضا» بر اساس نسخه‌های آن که شاید قدیمی‌ترین آنها همان نسخه‌ی کتابخانه‌ی آستان قدس باشد با اسلوب جدید و فنی تجدید چاپ و در دسترس فقها و فضلا قرار گیرد [۴۸] و واضح است که این کار برای روشن شدن وضع خود کتاب هم کمک بسیار مؤثری خواهد بود ولی به شرط آن که یک یا چند نفر از دانشمندانی که در فقه و حدیث [۴۹] خبریت کامل داشته باشند متصدی این امر گردند [۵۰].

پاورقی

[۱] نام این شرح فارسی «لوامع صاحبقرانی» است. [۲] لوامع صاحب قرانی ۱۸۷/۱ و ۱۹۸/۴. [۳] نام این شرح عربی «روضه المتقین» است که اخیراً در چهارده جلد چاپ شده است. [۴] فوائد سید بحرالعلوم ص ۱۴۷-۱۴۶. [۵] بحارالأنوار ۱۱/۱. [۶] مستدرک الوسائل ۳۴۲/۳. [۷] این کتاب نفیس اخیراً در قم در چند جلد چاپ شده و بزودی منتشر خواهد شد. [۸] مستدرک الوسائل ۳۴۰/۳. [۹] در کتابهای فهرست شده‌ی کتابخانه‌ی آستان قدس نسخه‌ای از فقه الرضا مورخ ۱۰۵۰ موجود است. باید دید که آیا همان نسخه‌ای است که سید بحرالعلوم یاد کرده است یا نسخه‌ی دیگری است؟ [۱۰] فوائد بحرالعلوم ص ۱۵۰. [۱۱] الذریعه تهرانی ره ۲۹۲/۱۶. [۱۲] رساله‌ی فصل القضاء فی الکتاب المشتهر بفقه الرضا صفحه ۱۲ چاپ قم. [۱۳] فهرست کتابخانه‌ی آستان قدس ۴۷۳/۵ و فهرست دو کتابخانه‌ی مشهد ص ۹۳۱. [۱۴] مقدمه‌ی حضرت آقای دانش پژوه بر جلد سوم نهاییه شیخ طوسی ص ۳۴. چون هنوز فهرست یاد شده منتشر نشده است نمی‌دانیم که آیا تاریخ کتابت آنها پیش از ۱۰۵۰ می‌باشد یا بعد از آن. [۱۵] آیینیه دانشوران یا دانشمندان گمنام ۲۸۵-۲۸۴. [۱۶] فهرست آقای روضاتی ص ۱۵۴. [۱۷] عوالی اللئالی ۳۱۵-۳۱۴/۱ چاپ قم. [۱۸] اینجانب تا آنجا که امکان داشته عبارات کتاب مقنع و هدایة صدوق را با فقه رضوی در چایی که توسط اینجانب شده است تطبیق داده‌ام، باید همه کتابهای نامبرده از جمله مقنع مفید با آن تطبیق شود. ز - واعظ زاده. [۱۹] نسخه‌ی شرایع ابن بابویه در کتابخانه‌ی سید حسن صدر موجود بوده است به الذریعه ۴۶/۱۳ مراجعه شود. [۲۰] فصل القضاء ص ۲۸-۲۷. [۲۱] الفصول الغرویة قبل از مباحث ادله‌ی عقلیه. نسخه‌ی اینجانب شماره صفحه ندارد. [۲۲] بحارالأنوار ۱۱/۱. [۲۳] فوائد بحرالعلوم ص ۱۴۷. [۲۴] لوامع صاحب قرانی ۱۸۷/۱. [۲۵] غیت شیخ طوسی صفحه ۲۵۲-۲۵۱. [۲۶] عوالی اللئالی ۳۱۵-۳۱۴/۱. [۲۷] الذریعه ۲۳۴/۱۶. [۲۸] الذریعه ۲۳۴/۱۶. [۲۹] آیینیه دانشوران یا دانشمندان گمنام ۲۸۴. [۳۰] همان کتاب ۲۸۶-۲۸۴ و الذریعه ۳۰۲/۴ و ۱۸۹/۱۳ و

مستدرک الوسائل ۳/۳۵۳. [۳۱] آیینی دانشوران ۲۸۶-۲۸۴. [۳۲] نسخه‌ای از این ترجمه در کتابخانه‌ی مدرسه‌ی فیضیه‌ی قم موجود است. به فهرست آنجا نوشته‌ی اینجانب ۳۵/۲ مراجعه شود. [۳۳] الذریعه ۴/۱۲۳. [۳۴] از افادات حضرت آقای جلالی حسینی. [۳۵] یادنامه‌ی معلم حبیب آبادی ره. [۳۶] شرح حال خاندان معزی ص ۳۸. [۳۷] الذریعه ۱۰/۲۱۹. [۳۸] مستدرک الوسائل ۳۴۳-۳۳۸/۳. [۳۹] مستدرک ۳/۳۳۶. [۴۰] نسخه‌ی خطی نگارنده که اخیراً به کتابخانه‌ی عمومی آیه‌الله مرعشی منتقل شده است. [۴۱] مستدرک ۳۳۹-۳۳۸/۳. [۴۲] مستدرک ۳۳۹-۳۳۸/۳. [۴۳] مصفی المقال تهرانی ۴۵۲. [۴۴] الذریعه ۱۰/۷۵ و ۲۱۹. [۴۵] از افادات حضرت حجه الاسلام و المسلمین جناب آقای حاج شیخ علی قدیری مقیم اصفهان. ایشان از شاگردان مرحوم صاحب وقایه هستند و در نامه‌ای که در جواب نامه‌ی حقیر مرقوم داشته‌اند فرموده‌اند: از رساله‌ی رد فصل القضاء مرحوم صاحب وقایه اطلاعی ندارم و اصلاً نشنیده‌ام که ایشان درباره‌ی فقه الرضا یا فصل القضاء رساله‌ای نوشته باشند ولی به فقه الرضا خیلی بی اعتماد بودند. [۴۶] صفحه ۳۴-۳۰. [۴۷] کتابهای یاد شده جز شماره‌ی هفده تا بیست و سه همه چاپ شده ولی شماره‌ی شانزده هنوز منتشر نشده است از این رو به خود کتاب مراجعه نکرده و با واسطه آدرس را تعیین کرده‌ایم. [۴۸] چاپ اول آن سنگی و غیر مطلوب است. [۴۹] زیرا کتاب فقه الرضا هم کتاب فقهی به شمار می‌آید و هم کتاب حدیثی. [۵۰] در پایان این تذکر لازم است که بحث پیرامون اینکه کتاب فقه الرضا با توجه به خصوصیات آن تا چه اندازه می‌تواند مورد اعتماد و استناد باشد خود بحث جداگانه‌ای است که در این مقاله از آن صرف نظر شده است.